

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 332.146.2

Олена Стрішенець – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Оксана Ляшенко – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин Луцького технічного національного університету

Теоретичні аспекти туристичних кластерів як детермінант соціально-економічного розвитку регіону

У статті здійснено теоретичні підходи до категорії «туристичні кластери», з'ясовано синергетичний та компліментарний ефекти від існування туристичного кластера в регіоні, наведено приклади кластерних утворень в Україні. Комплексно досліджено теоретичну значимість регіональних туристичних кластерів, виокремлено переваги та недоліки їх функціонування, запропоновано конструктивні способи розв'язання соціально-економічних проблем регіону за посередництвом поширення кластерних угруповань.

Ключові слова: кластер, дефініція, детермінанти, конкурентоспроможність, синергетичність, компліментарність.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні інтеграційні процеси отримали свою довершену усупільнену форму, що дає підстави стверджувати про переплетення та взаємопроникнення різних господарських процесів у всіх сферах економіки крізь призму транскордонних меж. Диверсифікація господарського розвитку регіону, як свідчить досвід зарубіжних країн, є результатом діяльності його кластерних утворень.

Кластеризація на сьогодні є однією з форм внутрішньої інтеграційної кооперації, яка спроможна здійснювати синергетичний ефект та протидію монопольним структурам, підвищити конкурентоспроможність регіону та бути інноваційним локомотивом і детермінантою його розвитку.

Досвід багатьох країн Європи засвідчив, що вищий економічний і соціальний ефект регіону досягається між учасниками кластера, порівняно з іншими структурами господарського розвитку.

Особливу увагу в розвитку міжнародного та регіонального туризму приділено кластеризації, оскільки на сьогодні ще немає чітких науково-практичних аспектів і рекомендацій щодо регулювання регіональних кластерних утворень. Багато факторів пояснюють дію та функціонування місцевих і локальних кластерних угруповань, але водночас неспроможні дати об'єктивне пояснення існуванню регіональних кластерів, а тим більше їх державному регулюванню.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Проблемами кластеризації займалися багато як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, на особливу вагу заслуговують праці С. І. Соколенка, Я. Б. Олійника, І. М. Дашного, О. О. Теребух, Ю. О. Ніколаєва, А. Т. Охріменка, Д. М. Стеченка.

Кластерні аспекти дослідження стали у свій час основними складниками регіональної політики США та інших європейських країн. Методологічним підґрунтям кластерного підходу служить проведений М. Портером аналіз структури економіки США, що відображений у праці «Конкурентні переваги нації», де кластер розглядають як інструмент розбудови ефективної інноваційної держави на засадах конкурентоспроможності її підприємств.

Важливу роль у вдосконаленні туристичних кластерів відіграють специфічні соціальні, екологічні, географічні та інші риси. Відтак проблема політики сприяння кластеризації й надалі виступає складником регіональних програм розвитку та є недостатньо висвітленою й розв'язаною. Окрім зазначеного вище, кластери – це своєрідні цільні комплекси, угрупованнями, які акумулюють у собі різні напрями та, у супереч усьому, потребують теоретичного й практичного осмислення своєї ролі й значення як у регіональному, так і в національному масштабах. Зрештою, часткове розв'язання цієї проблеми й відображено в статті.

Мета дослідження – теоретико-методологічні підходи до розуміння суті кластеризації туризму та виокремлення на цій основі регіональних передумов їх ефективнішого функціонування. За складністю обраної теми варто виокремити завдання, які висвітлено в статті:

- розширення сутності «туристичний кластер» та з'ясування його соціально-економічної ролі в розвитку регіону;
- окреслення регіональних особливостей сприяння конкурентоспроможного середовища для функціонування кластерних утворень;
- систематизація заходів державної регіональної політики в напрямі інтенсифікації туристичних кластерів;
- урахування досвіду регіональних утворень провідних країн світу в кластеризації туризму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У 2006 р. країнами Європейського Союзу схвалено «Маніфест кластеризації». У 2008 р. в межах європейської президентської конференції з інновацій та кластерів прийнято «Європейський кластерний меморандум». У 2013 р. сформовано стратегію управління регіональними кластерами в програмі «Europe 2020» та «European cluster sintourism».

В економічній науці існує чимала кількість тлумачень сутності «туристичний кластер», що відбивають різні складники його соціально-економічного ефекту. Систематизуючи їх, можна стверджувати, що це:

- концентрація географічно суміжних підприємств за єдиними підходами до каналів збуту, комунікації, інфраструктурного забезпечення, туристичних ринків з однаковими перевагами та загрозами;
- мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів туристичної інфраструктури, наукових інституцій.

Об'єднання туристичних комплексів у створенні різностороннього інноваційного туристичного продукту закладає підґрунтя для залучення інвестицій, розширення сфери своєї діяльності та інфраструктурного вдосконалення галузі.

За переконанням О. Д. Коля, «туристичний кластер являє собою комплекс територіально об'єднаних та взаємопов'язаних підприємницьких структур великого міста, діяльність яких спрямована на духовність й емоційність вражень і переживань споживача туристичних послуг, тим самим підвищуючи оцінку конкурентоспроможності туристичного ринку регіону» [3].

Д. Стеченко вважає, що «кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, відтак сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових, матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва й надання послуг» [12].

У своїх працях Т. І. Ткаченко стверджує, що «практика туризму оперує наборами та комбінаціями туристично-рекреаційних послуг, формуючи комплексний пакет, який підкріплений сукупністю видів туристичної діяльності, які названо кластерами» [6; 13].

У законодавстві України майже не відображено поняття «кластер», незважаючи на те, що нещодавно впроваджено кластерну модель розвитку економіки України, та проектів концепції створення кластерів і концепції національної стратегії формування й розвитку транскордонних кластерів.

У проекті Концепції створення кластерів в Україні [6] визначено чотири види кластерів, у тому числі й туристичний. Водночас у концепціях Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів указано на пріоритетність транскордонних туристичних кластерів.

Ураховуючи численні дослідження, варто вказати на ознаки диференціації туристичних кластерів: територіальна, що обумовлює відмінність і своєрідність територіально об'єднаних туристично-рекреаційних ресурсів (М. Портер, С. Нордін, Д. Стеченко); за видами туризму варто врахувати підхід Т. Ткаченка, який пропонує курортно-оздоровчий, культурно-пізнавальний, діловий, спортивний, екологічний, релігійний та розважальний види туризму. Цікавий також галузевий підхід (О. О. Бунаков), згідно з яким кластери поділяються на дискретні, процесні, інноваційні та туристичні [2]. З огляду на досліджувальну проблему, туристичні кластери, які формуються на базі туристичних активів у регіоні складаються з різних підприємств (туристичних операторів, готельно-ресторанного обслуговування, виробників сувенірної продукції, логістичних підприємств).

Туристичні кластери є територіально об'єднаними підприємницькими структурами та організаціями в межах регіону, що прямо або опосередковано пов'язані з використанням туристично-рекреаційних ресурсів, туристичної інфраструктури, обслуговування туристів, провадженням популяризації туристичних послуг, перебуваючи в конкурентних відносинах між собою [5, с. 337].

Створення в Україні та регіонах моделі інноваційної інфраструктури на 2012–2020 рр., а також розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні», у якому передбачено «визначення загальних умов створення та розвитку кластерів для забезпечення високих темпів економічного зростання й диверсифікації економіки», робить кластеризацію пріоритетним напрямом державної та регіональної політики, що й відображено в державних й регіональних цільових програмах» [11].

За переконанням провідних учених, кластерний синергетичний ефект для розвитку та функціонування сфери туризму досягатиметься швидше в регіональному масштабі, адже близькість і тісний контакт учасників кластера дає змогу ефективніше популяризувати туризм у регіоні.

У регіонах України існують усі належні умови для створення й розвитку кластерних угруповань у пріоритетних галузях. Особливо привабливі для кластеризації туризму транскордонні регіони України.

Підсилюючими обставинами створення туристичних кластерних утворень є такі:

- конкуренція між підприємствами галузі туризму в регіональному та локальному вимірах;
- концентрація й поглинання дрібних турагентів та туроператорів потужними турагенціями;
- незадовільний рівень туристичної інфраструктури [8].

Ураховуючи синергетичний ефект туристичного кластера, також варто відзначити його міжгалузеву спорідненість. Конкурентні ресурси регіону можна ефективно поєднувати в туризмі та сільському господарстві, у зеленому й науковому туризмі, у промисловому та діловому туризмі.

На думку Т. І. Михайліченка, туристичний кластер формує не лише синергетичний, але й компліментарний вплив завдяки:

- координації, обміну, досвіду інноваційних технологій щодо інфраструктури об'єктів дестинації;
- підвищенню кваліфікаційних умінь персоналу туристичної галузі;
- абстрагуванню від результатів та ефективності діяльності фірм-конкурентів;
- використанню особливих режимів оподаткування, інвестування, правового забезпечення та субсидіювання [4].

Оскільки основним завданням функціонування туристично-рекреаційних кластерів є стимулювання інвестицій, активізація регіонального підприємництва, то ефективність і конкурентоспроможність його діяльності відіграватимуть основну роль. Для оцінки ефективності туристичного кластера варто запропонувати розроблену М. Бойком методику оцінювання економічної ефективності його діяльності, де основним є показник доходу від реалізації туристичної ренти [1], який визначають за допомогою:

$$Y_{ij} = S_i (1/n - b_{ij} (p_{ij} - p)),$$

де Y_{ij} – дохід від реалізації послуг (i); туристичного кластера (j); S_i – продажі послуг (i) загалом по країні; n – кількість підприємств туристичної галузі, що надають ці послуги; b_{ij} – еластичність попиту, яка вказує на залежність ринкової частки туристичного кластера від ціни на його послуги; p_{ij} – ціна послуг певного кластера; p – середня ціна конкуруючих аналогічних послуг в інших регіональних (міжнародних) туристичних кластерах.

Рис. 1. Синергетичний ефект існування туристичного кластера в регіоні

*Розроблено автором на основі [8].

На думку Н. Підгурської, приналежність туристичного кластера в регіоні визначається за певними ознаками:

- територіальна локалізація туристично-рекреаційних підприємств;
- наявність унікальних туристичних ресурсів;
- достатній рівень конкурентоспроможності туристичних підприємств регіону;
- наявність туристичної інфраструктури [8].

Таблиця 1

Регіональні туристичні кластери

Регіон	Кластер
Хмельницька область, смт Гриців	Кластер сільського зеленого туризму
АР Крим	«Південне туристичне кільце»
Київська область	«Славутич»
Миколаївська область	«Вознесенськ»
Полтавська область	«Гоголівські місця Полтавщини»
Харківська область	«Слобожанщина»
Херсонська область	«Південні ворота України»
Хмельницька область	«Поділля Перший»
Чернігівська область	«Кластер водного туризму»
Тернопільська область	«Дністровський каньйон»
Львівська область	«Трускавець»

* [7]

Попри позитивний синергетичний ефект функціонування туристичних кластерів у регіоні, який уможливує їх об'єднання в одній сфері та отримання синергетичного ефекту в інших сферах, є чинники, які, на жаль, не стимулюють, а навпаки – гальмують процес кластеризації. До них потрібно віднести:

- недосконалість нормативно-правової бази, відсутність концепції кластерного розвитку та державної підтримки кластерних утворень;
- недовершеність та неструктурованість регіональних програм розвитку й функціонування туристичних кластерів;
- відсутність внутрішньокommунікаційного зв'язку між учасниками кластера та слабку інформативність про умови його існування;
- обмежені інвестиційні можливості розвитку кластерних утворень у регіоні.

Будучи інноваційною формою розвитку, кластеризація в туризмі не лише має міжгалузевий характер, а й потребує консолідації зусиль і точок дотику співпраці між учасниками та місцевими органами влади.

Для успішного функціонування кластерного туристичного угруповання регіону, на нашу думку, варто зробити низку кроків:

- оптимізувати залучені ресурси на основі інноваційності управлінських рішень;
- надати пріоритетності університетським, навчально-науковим центрам у підвищенні якості підготовки фахівців у галузі туризму;
- упроваджувати програму стимулювання регіонального розвитку на основі залучення інвестиційних і фінансово-кредитних ресурсів;
- використати ефективні результати наукових досліджень;
- стимулювати нормативно-правове, інформаційне та різнобічне вдосконалення туристичної сфери й пропонувати популяризувати туристичний продукт у ближчі та віддалені території.

Джерела та література

1. Бойко М. Г. Цілісно орієнтоване управління в туризмі : монографія / М. Г. Бойко. – Київ : КНТЕУ, 2010. – 524 с.
2. Бунаков О. О. Кластерний підхід до позиціонування в туризмі / О. О. Бунаков // РМАТ. – 2011. – С. 124–138.
3. Коль О. Д. Концептуальные основы формирования кластера туристических предпринимательских структур по въездному туризму в крупном городе / О. Д. Коль // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 1(33). – С. 379–393.
4. Михайліченко Т. І. Формування інноваційних туристичних кластерів, як конкурентної переваги розвитку регіону : зб. наук. праць / Т. І. Михайліченко // Менеджмент та проблеми розвитку. – 2012. – С. 341–349.
5. Ніколаєв Ю. О. Туристичні кластери в Україні / Ю. О. Ніколаєв // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип. 4 (47). – 2012. – С. 336–341.
6. Обґрунтування доцільності реалізації кластерної моделі розвитку україно-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://touvlip.net>
7. Оксенюк К. І. Кластерна модель нарощення стратегічного потенціалу регіону / К. І. Оксенюк // Економічний форум / Національна бібліотека України імені І. Вернадського. – 2011.
8. Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку / А. Г. Охріменко // Університетські наукові записки. – 2013. – №1(45). – С. 495–500.
9. Павлов К. В. Кластеризація як засіб активізації впливу будівництва на розвиток ринку нерухомості / К. В. Павлов // Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоздатності економіки України : матеріали ІХ пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. академіка АЕН України, проф. В. В. Оскольського. – Київ, 2014. – С. 245–252.
10. Пидгурская Н. Н. Кластерный подход к регулированию туризма в регионе : автор. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством» / Н. Н. Пидгурская. – Иркутск, 2006. – 201 с.
11. Проект концепції створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biznes.gov.ua>
12. Стеченко Д. М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму / Д. М. Стеченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – №1–2. – С. 376–380.
13. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – 2-ге вид. випр. та доп. – Київ : КНТЕУ, 2009. – 463 с.
14. Стрішенець О. М. Напрямки активізації розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг в умовах європейської інтеграції // О. М. Стрішенець / Global neaspekty ekonomii swiatowej stosunkow miedzynarodowy chwwarunkachniestahilnoscі GOS podarczej. Monografia miedzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej. – Czestochowa, 2016. – S. 542–551.

References

1. Boyko M. H. Tsilisno oriyentovane upravlinnya v turyzmi : monohrafiya [Integrated tourism management]. KNTEU, 2010. 524 p.
2. Bunakov O. O. Klasternyy pidkhdid do pozytsionuvannya v turyzmi [Cluster approach to positioning in tourism]. RMAT, 2011. 124–138 pp.
3. Kol' O. D. Konceptual'nye osnovy formirovaniya klastera turisticheskikh predprinimatel'skikh struktur po v'ezdnomu turizmu v krupnom gorode [Conceptual basis for the formation of a cluster of tourist entrepreneurial structures for entry tourism in a large city]. Problemy sovremennoy jekonomiki, 2010, vol. 1(33), 379–393 pp.
4. Mykhaylichenko T. I. Formuvannya innovatsiynykh turystychnykh klasteriv, yak konkurentnoyi perevahy rozvytku rehionu [Formation of innovative tourist clusters as a competitive advantage of the region]. Zbirnyk naukovykh prats' : Menedzhment ta problemy rozvytku, 2012. 341–349 pp.
5. Nikolayev Yu. O. Turystychni klastery v Ukraini [Tourist clusters in Ukraine]. Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen', 2012, vol. 4(47), 336–341 pp.
6. Obgruntuvannya dotsil'nosti realizatsiyi klasternoyi modeli rozvytku ukrayino-pol's'koho transkordonnoho spivrobotnytstva u sferi turyzmu [Substantiation of expediency of realization of cluster model of development of Ukrainian-Polish cross-border cooperation in the field of tourism]. Available at: <http://touvlp.net>.
7. Oksenyuk K. I. Klasterna model' naroshchennya stratehichnoho potentsialu rehionu. Ekonomichnyy forum. [Cluster model of regional strategic potential growth], 2011. Available at: Natsional'na biblioteka UkrayinyimeniI. Vernads'koho.
8. Okhrimenko A. H. Turystychni klastery yak perspektyvni napryamy rehional'noho rozvytku [Tourist clusters as perspective directions of regional development]. Universytet-ski naukovy zapysky, 2013, vol. 1(45), 495–500 pp.
9. Pavlov K. V. Klasteryzatsiya yak zasib aktyvizatsiyi vplyvu budivnytstva na rozvytok rynku nerukhomosti [Clustering as a means of enhancing the impact of construction on the development of the real estate market]. «Klasteryzatsiya – vahomyy faktor pidvyshchennya konkurentozdatnosti ekonomiky Ukrayiny». Materialy IX Plenumu Spilky ekonomistiv Ukrayiny ta Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi – za zahal'noyu redaktsiyeyu akademika AEN Ukrayiny, profesora V. V. Oskol's'koho – Kiev, 2014, p. 245–252.
10. Pidgurskaja N. N. Klasternyj podhod k regulirovaniju turizma v regione : avtor. dis. na uchen. stepeni kand. jekonom. nauk [Cluster approach to regulating tourism in the region], Irkutsk, 2006, p. 201, doi: 08.00.05 «Jekonomika i upravlenie narodnym hozhajstvom».
11. Proekt kontseptsiyi stvorenniya klasteriv v Ukraini [A concept for creating clusters in Ukraine]. Available at: <http://biznes.gov.ua>.
12. Stechenko D. M. Naukova sutnist' protsesu klasteryzatsiyi v sferi turyzmu [Scientific essence of the process of clusterization in the field of tourism]. Visnyk Khmel'nyts'koho instytutu rehional'noho upravlinnya ta prava, 2004, vol. 1–2, 376–380 p.
13. Tkachenko T. I. Stalyy rozvytok turyzmu : teoriya, metodolohiya, realiyibiznesu : monohrafiya [Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, Business Realities]. 2-he vyd. vypr. ta dopovнено. KNTEU, 2009, 463 p.
14. Strishenez O. M. Napryamky aktyvizatsiyi rozvytku transkordonnoho rynku turystychno-rekreatsiynykh posluh v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi [Areas of activization of the development of the cross-border market of tourism and recreation services in the conditions of European integration]. Hlobal'ni aspekty svitovoyi ekonomiky ta mizhnarodnykh vidnosyn v umovakh nestatsionarnykh HOS. Monohrafiya mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Chestokhova, 2016, p. 542–551.

Елена Стришенец. Теоретические аспекты туристических кластеров как детерминант социально-экономического развития региона. В статье осуществлен теоретический подход к категории «туристические кластеры», выяснены синергетический и комплиментарный эффекты от существования туристического кластера в регионе, приведены примеры кластерных образований в Украине. Комплексно исследованы теоретическая значимость региональных туристических кластеров, выделены преимущества и недостатки их функционирования, предложены конструктивные пути решения социально-экономических проблем путем функционирования кластерных групп.

Ключевые слова: кластер, дефиниция, детерминанты, конкурентоспособность, синергетичность, комплиментарность.

Olena Strishenez. Theoretical Aspects of Tourist Clusters as Determinants of Socio-economic Development of the Region. In the article the theoretical approaches to the category «tourist clusters» were made, the synergetic and complementary effects from the existence of the tourist cluster in the region were clarified, examples of cluster formations in Ukraine are presented. The theoretical significance of regional tourist clusters is thoroughly investigated, advantages and disadvantages of their functioning are highlighted, constructive ways of solving are proposed, social and economic problems of the region through the spread of cluster groups.

Key words: cluster, definition, determinants, competitiveness, synergy, and complementarity.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2017 р.